

Żydzi we Włodawie

Cykl zajęć Szkolnego Klubu Integracji Europejskiej¹

Cele operacyjne

Uczeń:

- wskazuje na powiązania kulturowe między Polakami a Żydami;
- analizuje formy współpracy między Polakami a Żydami;
- określa potencjalne obszary współdziałania obu narodów;
- korzysta z różnorodnych źródeł informacji (selekcjonuje wiadomości, wyciąga wnioski);
- planuje przedsięwzięcia w dziedzinie budowania stosunków polsko-żydowskich na poziomie lokalnym.

Środki dydaktyczne

- arkusze papieru, flamastry;
- słowniki języka polskiego;
- reprodukcje obrazów o tematyce biblijnej, np. z „Teki” wydawnictwa „STENTOR”;
- kserokopie tekstu wiersza *Elegia miasteczek żydowskich* Antoniego Słonimskiego.

Przebieg zajęć

Lekcja pierwsza

1. Nauczyciel przedstawia uczniom zwroty i określenia związane z tematyką zajęć, takie jak: cadyk, jidysz, judaica, judaizm, koszerny, mezuz, rabin, Sukkot, synagoga, szabat, tales, Tora (zob. *Słowniczek, wybranych terminów z kultury żydowskiej* na końcu książki).
2. Następnie dzieli uczniów na grupy, których zadaniem jest znalezienie przykładów powiązań kulturowych między Polakami, a Żydami na podstawie fragmentu artykułu *Obce ulice, wspólne kamienice* (załącznik nr 1). Po lekturze tekstu uczniowie odpowiadają na następujące pytania:
  - Co możesz powiedzieć o powiązaniach między Polakami a Żydami na podstawie materiału źródłowego?
  - Jakie znaczenie w kontekście przedstawionego materiału mieli Żydzi dla Rzeczypospolitej?
  - Jakich obszarów dotyczyła współpraca?
  - Jak przebiegał proces przenikania obu kultur, jakie motywy kulturowe zostały wzajemnie zapożyczone?
3. Po zakończeniu pracy uczniowie referują jej wyniki. Nauczyciel zapisuje najciekawsze odpowiedzi na tablicy, a następnie, wspólnie z uczniami, dokonuje podsumowania, wskazując na różne wymiary współpracy pomiędzy Polakami a Żydami w przeszłości.
4. Uczniowie w grupach odpowiadają na pytania (burza mózgów):
Jakie są wasze wyobrażenia o Żydach? Jakie, waszym zdaniem, są charakterystyczne cechy tego narodu? Które z nich możemy określić jako pozytywne, a które jako negatywne? Które przeważają? Na jakiej podstawie formułujecie opinię o Żydach?

Ustalenia grup zostają zapisane na arkuszach papieru.

¹ Podczas zajęć przeznaczonych dla uczniów gimnazjum (III etap kształcenia) realizowane są treści z podstawy programowej edukacji czytelniczej i medialnej, edukacji europejskiej, edukacji regionalnej - dziedzictwo kulturowe w regionie.

Czas realizacji - 2 x 90 min.

5. Następnie przedstawiciel każdej grupy prezentuje je na forum klasy. Po czym określenia cech są szeregowane na tablicy: po lewej - pozytywne, po prawej - negatywne. Następnie nauczyciel rozpoczyna dyskusję na temat: „W jaki sposób Żydzi uczestniczyli w rozwoju Rzeczypospolitej ?”.
6. Uczniowie odszukują w słownikach języka polskiego definicję pojęcia „stereotyp”: „Funkcjonujący w świadomości społecznej uproszczony i zabarwiony oceną dodatnią lub ujemną obraz rzeczywistości odnoszący się do rzeczy, instytucji, osób lub grup społecznych, często oparty na niepełnej lub fałszywej wiedzy o świecie, utrwalony przez tradycję i nie ulegający zmianom, np.: stereotyp dobrego ucznia, obiboka, «telewizja szkodzi», «kłamliwość mediów»”.
Nauczyciel zwraca uwagę na to, że stereotyp pełni znaczną rolę w świadomości społecznej, w relacjach międzyludzkich, jest opiniotwórczy, choć często fałszywy i niesprawiedliwy. Trwanie w stereotypie może prowadzić do uprzedzeń, nieprawdziwych ocen. Mogą być one przyczyną narodowych uprzedzeń. Dlatego też stawia uczniom kolejne pytania:
  - Jak można kształtować nasz pogląd dotyczący Żydów, aby nie był obciążony stereotypami?
  - Co możemy w tym względzie zrobić w naszym mieście?
7. Nauczyciel prosi uczniów, by zastanowili się, w których miejscach ich małej ojczyzny można zdobyć informacje na temat przedwojennej społeczności żydowskiej (np. Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, Festiwal Trzech Kultur we Włodawie).
8. Nauczyciel podsumowuje lekcję, zwracając uwagę na fakt, iż trwanie przy stereotypach oraz wyobrażeniach i nieprawdziwych ocenach o kimś lub o czymś prowadzi do uprzedzeń i konfliktów na różnym tle. Stereotypy i uprzedzenia we wzajemnych kontaktach polsko-żydowskich nie służą budowaniu przyszłości ani Polski, ani integrującej się Europy. Przez wieki Żydzi żyli w Rzeczypospolitej, tworząc własną oryginalną kulturę, która jednocześnie wzbogacała kulturę polską i europejską. Świat żydowski w Polsce przestał istnieć ponad pięćdziesiąt lat temu na skutek Holokaustu.

Lekcja druga

1. Nauczyciel wprowadzając uczniów w temat lekcji zwraca uwagę na to, że Żydzi przed wojną stanowili we Włodawie większość mieszkańców (ponad 60%) i że przyczynili się do rozwoju handlu, przemysłu, architektury i kultury miasta.
2. Następnie, na podstawie materiału źródłowego (załącznik nr 2), uczniowie zastanawiają się nad problemem: „Dlaczego należy wskrzeszać obyczaje, kulturę i tradycję Żydów włodawskich?”. Uczniowie zapisują swoje refleksje w postaci tez, np.:
  - Żydzi byli współmieszkańcami przedwojennej Włodawy, tworzyli charakterystyczny klimat miasta, byli jego integralną częścią;
  - pozostawili po sobie znaczny dorobek materialny w postaci zespołu synagogalnego, zakładów przemysłowych, budynków mieszkalnych;
  - Żydzi są narodem napiętnowanym tragicznymi losami - od Zagłady do masowej emigracji z Polski;
  - kultura, tradycja i obyczaje Żydów pomagają zrozumieć kulturę polską i europejską.
- 3- Kolejnym etapem zajęć jest przygotowanie do realizacji projektu, którego efektem będzie wydanie okolicznościowej gazetki, mającej na celu przybliżenie mieszkańcom Włodawy dziedzictwa kulturowego Żydów w regionie. Uczniowie wspólnie z nauczycielem przygotowują strategię redagowania gazetki okolicznościowej (np. pod tytułem „Szlakiem pamięci Żydów włocławskich”).

A. Lista pytań, na które warto znaleźć odpowiedź podczas redagowania uczniowskiej gazetki lokalnej:

- Dlaczego nie ma już Żydów we Włodawie?
- Co po nich pozostało?
- Jaki wkład włożyli Żydzi w rozwój kulturowy i gospodarczy miasta?
- Jakimi były koleje losów Żydów włodawskich?
- Czym się zajmowali, jak wyglądało ich codzienne życie, jak się modlili, jak wyglądali?
- Jak propagować wiedzę związaną z dziedzictwem kulturowym Żydów włodawskich?
- Kogo można pozyskać do współpracy w tej dziedzinie?

B. Proponowane tematy do opracowania w uczniowskiej gazetce lokalnej:

- życie społeczno-kulturalne włodawskich Żydów latach 1918-1939,
- włodawscy rabini,
- mini przewodnik po włodawskich synagogach,
- historia włodawskiej gminy wyznaniowej,
- Żydzi we Włodawie - historia osadnictwa,
- tragiczne losy Żydów włodawskich,
- Włodawa i Żydzi włodawscy na przełomie wieków,
- życie codzienne Żydów włodawskich,
- „Księga Pamięci Włodawy i okolic” - wspomnienia Żydów włodawskich.

C. Lista instytucji, miejsc oraz źródeł, w których można znaleźć poszukiwane informacje:

- Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego we Włodawie,
- zespół synagogałny we Włodawie,
- Miejska Biblioteka Publiczna we Włodawie,
- klasztor OO. Paulinów we Włodawie,
- wspomnienia ludzi,
- fotografie,
- „Zeszyty Muzealne” wydawane przez Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego.

Włodawa, Synagoga, stan obecny, fot. Marta Kubiszyn

5. Uczniowie wybierają zespół redakcyjny, a także dokonują podziału ról i obowiązków wynikających z założeń projektu.
6. Nauczyciel omawia z uczniami projekt szaty graficznej i kolejnych działów redakcyjnych.

Załącznik nr 1

Artykuł: Obce ulice, wspólne kamienice (fragmenty)

Wedle dość powszechnego przekonania społeczności polska i żydowska żyły i rozwijały się osobno, a ich kontakty nacechowane były obojętnością i niewiedzą. Przekonanie to wzmacnia nieobecność tematyki żydowskiej w podręcznikach historii. Jest to jednak stereotyp. Ludność żydowska mieszkała w Polsce niemal od zarania jej państwowości, a największa fala imigracyjna Żydów przybyła w XIII-XV wiekach. Żydzi osiedlali się najczęściej w zwartej zbiorowości. W odróżnieniu od Zachodu Europy nie powstawały tu jednak getta; ludność żydowska mieszkała także poza wyznaczonymi dla nich dzielnicami. Surowe prawa kościelne, choć potwierdzane niemal na każdym synodzie krajowym, nie funkcjonowały w Polsce. Nie było więc „żółtych łan” i innych upokarzających dla Żydów oznakowań. Codzienne kontakty były podporządkowane roli gospodarczej, jaką pełnili Żydzi. Niewiele jednak było kontaktów towarzyskich, a wzajemna wiedza o religii i kulturze pozostawała nikła. Pomimo tego język jidysz, którym posługiwali się mieszkający w Rzeczypospolitej Żydzi, nasycony był słowami słowiańskimi i polskimi. Badacze języka staropolskiego mogą w jidysz odnaleźć formy nie istniejące już we współczesnej polszczyźnie. Wątki folklorystyczne wędrowały z jednej kultury do drugiej: żydowska muzyka w Małopolsce i na Mazowszu wykorzystywała rytmy krakowiaka i mazurka, a żydowski zwyczaj naklejania na oknach domów w Święto Szawuot papierowych wycinanek przeszedł do polskiej kultury ludowej. Żydowskim krawcom można przypisać pewną rolę w projektowaniu strojów ludowych. Ponieważ żydowską magię uważano za bardziej skuteczną niż chrześcijańską, zdarzało się do końca XIX w., że podczas suszy chłopcy składali się na datki pieniężny albo fundowali świece do synagogi i prosili, aby Żydzi modlili się o deszcz. W ten sposób wotywnie zwyczaje chrześcijańskie przenoszono na kontakty z Żydami. Proces przenikania kultur postępował. Niedawno przeprowadzono badania, w co wierzą polscy katolicy. Odkryto przy tym, że spory ich procent wierzy w reinkarnację. Może tu chodzić o oddziaływanie buddyizmu, lecz wyjaśnienie można znaleźć bliżej. W powstałym na terenie Rzeczypospolitej w XVIII w. chasydyzmie wiara w wędrówkę dusz była bardzo silna. Słowiańskie wierzenia pogańskie, których ślady zachowały się w kulturze ludowej, także zawierały te elementy. Ta tradycja mogła wpłynąć na upowszechnienie się wiary w reinkarnację wśród chasydów. A chasydyzm być może przywrócił aktualność zanikającym wierzeniom przedchrześcijańskim w kulturze polskiej.

Wpływ mistycznego chasydyzmu przejawiał się również w polskim mesjanizmie romantycznym, który uchodzi za najważniejszy czynnik w procesie kształtowania narodowej tożsamości Polaków. Prawicowy nurt syjonizmu czerpać będzie potem z polskiego romantyzmu, kopiować będzie polski nacjonalizm, również z jego złymi stronami. W autobiografiach okresu międzywojennego młodzi Żydzi opowiadają, jak pod wpływem opowieści o polskich zmaganiach niepodległościowych stali się zwolennikami syjonizmu. To wtedy formował się romantyczny nurt syjonizmu i wizja państwa, które dopiero ma powstać, o którego istnienie się walczy. Jeszcze pod zaborami w XIX wieku narodził się ruch asymilacji do kultury polskiej. Polonizacja stanowiła dla Żydów wybór niemal wyłącznie ideologiczny. Przechodzili z jednej uciskanej grupy do drugiej, podczas gdy rusyfikacja albo germanizacja mogły nieść realne korzyści życiowe. Kultura polska była dla nich na tyle atrakcyjna, że wieki Żydów właśnie ją wybierało.

Niewielu Polaków zauważa i docenia wkład Żydów w życie Polski. Nie pamięta się, że cześć podstaw gospodarki została stworzona przez Żydów. Nie do przecenienia jest rola piszących po polsku żydowskich twórców (Tuwim, Schulz, Stern, Korczak) czy żydowskich uczonych w polskiej nauce.

Obce ulice, wspólne kamienice. Rozmowa Grzegorza Łysia z dr Aliną Całą z Żydowskiego Instytutu Historycznego, "Rzeczpospolita" Magazyn 2001, nr 27 (260), s. 20-22.

Załącznik nr 2

Historia Żydów włodawskich

Historia Żydów we Włodawie sięga przełomu XIV i XV wieku, kiedy to zaczęli się tu osiedlać Żydzi aktywni w produkcji leśnej, handlu oraz spławianiu towarów Bugiem. Dalsze wzmianki pochodzą z 1648 r. kiedy to właściciel Włodawy wydał dokument, w którym dozwolił zbudować na czterech placach dworskich szkołę męską i białogłowską oraz jatkę rzeźniczą, 7. warunkiem płacenia z każdego placu po 2 zlp czynszu i oddawania po 1,5 funta

pieprzu". Stojący w rynku rarisz otaczały drewniane kramy należące do Żydów. W południowo-zachodniej części miasta powstała zwarta dzielnica żydowska z drewnianą synagogą jako punktem centralnym. U schyłku XVI w. funkcjonowało we Włodawie 40 bań gorzałcznych, istniały w mieście dwa cmentarze, łaźnia męska i żeńska. Żydzi trudnili się głów-

nie handlem, było wówczas: 4 rzeźników, 3 krawców, po 2 złotników, piekarzy, kuźnierzy i cyrulików. W ostatnim dziesięcioleciu XVII w. Włodawa liczyła 1200 mieszkańców, w tym 197 domów w mieście, 89 to były domy żydowskie. Wojna konfederadzka (1768-1772) wpłynęła niekorzystnie na stan tak ludności wyznania mojżeszowego, jak i chrześcijańskiego. Miasto dzieliło się na dwa sektory: chrześcijański i żydowski. Żydzi zajmowali wszystkie posesje w rynku, co może świadczyć o ich zamożności.

Pod koniec XVIII w. żydowscy mieszkańcy zajmowali się handlem, obsługą transportu rzeczno- i rzemiosłem. Wśród tych ostatnich najwię-

Włodawa, wewnątrz Synagogi, 2002 r., fot. Marta Kubiszyn

cej było kuśnierzy (10). krawców (9). rzeźników (5). młynarzy (3). cyrulików (2). po jednym kotlarzu, szewcu, mydlarzu i stelmachu. Ponadto było ośmiu bakałarzy, dwóch szkolników i po jednym muzykancie. Chrześcijanie zajmowali się głównie rolnictwem. W rym czasie Włodawa liczyła ok. 2000 mieszkańców.

Po śmierci Jerzego Fleminga w 1771 r. Włodawa przeszła w ręce jego córki Izabeli z Flemingów Czartoryskiej. Wtedy rozpoczęła się budowa synagogi, częściowo fundowana przez Czartoryskich. W rękach żydowskich znajdowały się kamienice zajezdne (12) i niezajezdne (2) oraz domki (51). Na ogólną liczbę 285 domów - 96 były to domy żydowskie. W rynku, gdzie funkcjonowała Kramica były sklepy murowane i wykupione wieżyscie kramy, na 15 sklepów - 10 należało do Żydów. Na mocy inwentarza z 1786 r. zapisano: „szkołę żydowską murowaną z przyszkółkiem drewnianym [...] przyszkółek murowany [...]

mogilki czyli kopiszcze żydowskie”, a ponadto szpital przy ulicy Różanieckiej. łaźnie, rabinowski dom i browar przy ulicy brzeskiej.

Książę Adam Czartoryski i jego żona Izabela przestali być właścicielami Włodawy w 1798 r., kiedy to miasto przeszło pod okupację wojsk carskich. Na początku XIX w. w bezpośrednim sąsiedztwie Włodawy, na prawym brzegu Buga wyrosło miasteczko Włocławka. Odbywały się tam jarmarki włodawskie. W latach dwudziestych tego wieku miasteczko miało swoją własną synagogę, chociaż mieszkali tu głównie Polacy. Włocławscy Żydzi swoją liczebnością dystansowali inne grupy mniejszościowe. W roku 1820 na ogólną liczbę 3298 mieszkańców Żydzi stanowili 59,5%, w 1867 - 81,2% (5752 os.), w 1913 - 82,5% (15220 os.). Na początku XX w. w 25 chederach (szkoły żydowskie) uczyło się 280 dzieci.

W związku z działaniami wojennymi (1914-1918) Włodawa utraciła połowę swoich mieszkańców, także Żydów. W okresie międzywojennym Żydowska Gmina Wyznaniowa liczyła 7 tys. osób. Przed samą drugą wojną światową do kahału (gminy) należały dwie synagogi, bet ha-midrash, dom modlitwy, szkoła Talmud-Tora, mykwa (łaźnia rytualna), cmentarze. W okresie II Rzeczypospolitej z okazji świąt i rocznic państwowych w synagodze odbywały się modły i mowy rabinów usświetnione występami kantora Feigenbauma.

W 1939 r. na gminę żydowską nałożono wysoką kontrybucję pieniężną. Ludności żydowskiej nakazano nosić specjalne opaski i zabroniono poruszać się po mieście. Pozamykano sklepy i warsztaty rzemieślnicze. W obrębie ulic: Wyrkowskiej, Okunińskiej, Furmańskiej utworzono getto dla Żydów z Włodawy i okolic. Na niewielkim placu zgromadzono 9 tys. osób. Władzę lokalną sprawował Judenrat, służbę porządkową pełniła policja żydowska. Część Żydów włodawskich zgromadzono w obozie pracy. Pod szyldem firmy „B. Falkenberg” wykonywali meliorację Włodawki. Obóz zlikwidowano w 1943 r.,

wysyłając Żydów do obozu zagłady w Sobiborze. W mieście pozostali tylko ci, którym chrześcijańscy mieszkańcy zapewnili schronienie. W czasie okupacji budynki kahalne posłużyły jako magazyny wojskowe. Zniszczeniu uległo całe wyposażenie wnętrza, rozebrane zostały bimby.

Całe dziedzictwo żydowskie, które przez lata stanowiło o kulturze miasta przestało kogokolwiek obchodzić. Synagoga niszczała, zdewastowany cmentarz żydowski zamieniono na park miejski, gdy podczas robót znaleziono stare macewy, nie miał ich kto zabrać, więc pokruszono je i użyto do wzmocnienia konstrukcji domów. I chociaż pamięć trwa, nie ma już we Włodawie ani jednego Żyda. Bezwrotnie minęło to, co stanowiło o charakterze miasta. Zostały jedynie wspomnienia coraz mniejszej liczby ludzi i trzy budowle pokahalne.